

wijd over zijn leven en werk. Aan de brieven is een aantal recepten van Gaub toegevoegd en een catalogus van zijn preparaten en instrumenten, die op 1 oktober 1783 openbaar zijn verkocht.

Dit werk moet allereerst gezien worden als een bronnenpublicatie. De auteur heeft zich duidelijk beperkt tot de presentatie van de brieven, zonder uitvoerig in te gaan op het netwerk van connecties, vaak van personen die in de cultuurgeschiedenis een rol gespeeld hebben. Ook Gaub en Sanchez zelf worden slechts in het kort besproken.

Gaubius roert in deze brieven allerlei onderwerpen aan die in de achttiende eeuw in de geneeskunst een rol speelden, het voor en tegen van de pokkeninenting, de irritabiliteitsleer, de behandeling van venerische ziekten en verder nog een groot aantal medische zaken, die betrekking hebben op de behandeling van zijn patiënten. In deze brieven overheerst de medicus Gaub de chemicus Gaub, alhoewel hij een enkele maal zijn genoegen uit over materiaal, dat Sanchez hem voor onderzoek heeft toegezonden. Toch gaat Gaub in de brieven op geen enkel onderwerp uitvoerig in, het blijft bij een nieuwsuitwisseling, berichtgeving over verzonden boeken en manuscripten, de Leidse universiteit en Sanchez' plannen voor hervorming van het medisch onderwijs in Portugal.

Deze brieven zijn allereerst van belang voor medici historici, vooral ook door de vele discussies over de voorgeschreven therapieën. Hieronymus David Gaub was hoogleraar in een periode, dat de Leidse geneeskundige school bergaf ging. Toch heeft zijn werk, vooral zijn studies over de psychosomatische geneeskunde internationaal bekendheid gekregen, onder meer door L. J. Rathers boek *Mind and Body in the Eighteenth Century* (1968). Door publicatie van zijn brieven heeft de auteur nieuw materiaal aangedragen dat benut kan worden voor verder onderzoek, ook op het gebied van de geschiedenis van de intellectuele betrekkingen in Europa gedurende de achttiende eeuw.

A. M. Luyendijk-Elshout

W. W. Mijnhardt, e.a., *Teyler 1778-1978. Studies en bijdragen over Teylers Stichting naar aanleiding van het tweede eeuwfeest* (Haarlem-Antwerpen: Schuyt en Co NV, 1978, 328 blz., f95,—, ISBN 90 6097 091 8).

Toen in 1778 de doopsgezinde Haarlemse textielabrikant Pieter Teyler kinderloos overleed, liet hij een vermogen na van rond de twee miljoen gulden. De testateur had dit immense vermogen in een stichting ondergebracht. In zijn testament bepaalde Teyler dat de rente van dit vermogen (in de achttiende eeuw was dit jaarlijks het eveneens formidabele bedrag van f60.000,—) gebruikt zou moeten worden voor een drietal doelstellingen: 1) de bevordering van de godsdienst, 2) aanmoediging van de kunsten en de wetenschappen, 3) hulp aan arme en noodlijdende mensen. Ten behoeve van de beide eerste doelstellingen verlangde Teyler de oprichting van twee genootschappen: het Eerste of Godgeleerd Genootschap en het Tweede Genootschap. De beide Genootschappen zouden door het uitschrijven van prijsvragen enerzijds de godgeleerdheid en anderzijds de natuurkunde, dichtkunst, de historie en de teken- en penningkunde (het terrein van het Tweede Genootschap) moeten bevorderen (12).

Het centrale opstel in deze bundel is dat van Mijnhardt over de eerste veertig jaar van de Teyler-stichting. Allereerst onderzoekt Mijnhardt de plaats van een instelling als de Teylerstichting in het geestelijk klimaat van de Nederlandse Verlichting. Hij vindt het zeer negatieve beeld dat men gewoonlijk heeft van de achttiende eeuwse-Nederlandse cultuur overduidelijk somber: bij nader onderzoek zou best kunnen blijken dat het nog wel meevalt. In-

derdaad slaagt Mijnhardt erin belangrijke argumenten aan te dragen voor de oorspronkelijkheid en het eigen gezicht van de 'Nederlandse Verlichting'. In navolging van Sassen en Buynster wijst hij op het geprononceerd Christelijk karakter van de Nederlandse Verlichting: waar in de Franse en de Engelse Verlichting de Rede uiteindelijk de legitimiteit van het christendom garandeerde en daarmee een zekere prioriteit boven het geloof verkreeg, was in de republiek het omgekeerde het geval. Het deïsme werd hier te lande dan ook nooit erg populair. Een heel specifieke opvatting over de relatie geloof-wetenschap vloeyde hieruit voort. Deze vond zijn belichaming in de zogenaamde 'fysico-theologie', waarvan de leidende gedachte was dat een goede en welwillende God de natuurlijke werkelijkheid op een zodanige wijze ingericht had dat die het geluk van de mensheid maximaal ten dienste zou staan. Een wat statische wetenschapsopvatting was hiervan het logisch gevolg: de verschillende wetenschappen hadden meer tot taak te constateren hoe mooi de natuur in elkaar zat dan om wezenlijk in haar geheimen door te dringen. De stichters van de geleerde genootschappen (als Teyler) en de eigenaars van de rariteitenkabinetten zagen de wetenschapsbeoefening daarom vooral als een soort aanschouwelijk theodicee; zij vermoedden niet dat de resultaten van wetenschappelijk onderzoek ook een praktische betekenis zou kunnen hebben.

Aan het einde van de eeuw drong echter een nieuwe wetenschapsopvatting door. Mijnhardt duidt deze aan met het adjectief 'utilitair'. Binnen deze 'utilitaire' wetenschapsopvatting had de wetenschap een reële maatschappelijke taak te vervullen, bijvoorbeeld door de handel, de industrie of de oorlogvoering ten dienste te staan. Deze wetenschapsopvatting was ontstaan in de absolutistisch geregeerde staten waar van overheidswege een op de praktijk gerichte wetenschapsbeoefening gestimuleerd kon worden.

In feite is Mijnhardt's bijdrage een 'case-study' van het conflict tussen beide wetenschapsopvattingen. In 1779 werd namelijk op voorspraak van één van de directeuren van de stichting (Barnaart) de natuurkundige Martinus van Marum (1750-1837) benoemd tot lid van het Tweede Genootschap. Van Marum was van ganser harte de 'utilitaire' wetenschapsopvatting toegedaan. Hij was daarbij vooral geïnteresseerd in de electriciteitsleer; aan deze belangstelling van hem dankt de Teyler-stichting de nu nog steeds indrukwekkende electriseer-machine (van 1783). Al spoedig ontstonden de te verwachten conflicten tussen Van Marum en de directeuren van de stichting. Deze conflicten namen vooral de vorm aan van een touwtrekken over de besteding van de beschikbare gelden. Van Marum wilde graag natuurkundige instrumenten kopen (hij had zelfs een begerig oog laten vallen op de beroemde telescoop van Herschel) en bovenal verlangde hij de bouw van een ruime gehoorzaal waar hij aan een wat groter publiek college zou kunnen geven. De fysico-theologisch 'angehauchte' directeuren gaven daarentegen de voorkeur aan een niet-specialistische wetenschapsbeoefening en wensten een gelijkmatige spreiding van de beschikbare gelden over de verschillende deelgebieden die het Tweede Genootschap bestreek. En vooral waren de directeuren bereid heel erg veel geld in de armenzorg te steken. Zeker in de moeilijke jaren na 1795 waren daar zulke sommen mee gemoeid dat er maar weinig geld meer overbleef voor de beide eerste doelstellingen. Zelfs toen de 'utilitaire' wetenschapsopvatting het leek te zullen winnen onder het Koninkrijk en het Keizerrijk (tijdens een rondleiding van Napoleon door de stichtingsgebouwen vond Van Marum de gelegenheid de keizer op zijn problemen met de directeuren opmerkzaam te maken) bleef het stichtingsbeleid in overeenstemming met de fysico-theologische gedachten wereld. De relatie die Mijnhardt legt tussen het absolutisme en de 'utilitaire' wetenschapsopvatting krijgt overigens nog extra reliëf als men bedenkt dan Van Marum (op een overigens heel kalme wijze) Prinsgezind was terwijl de directeuren vrijwel allen aristocratische Patriotten waren.

Aan het einde van de eeuw gaf dit politieke meningsverschil natuurlijk ook weer zijn problemen.

Behalve dit uitstekende opstel van Mijnhardt bevat de Teyler-bundel een reeks korte artikelen over de kunstverzameling (J. H. van Borssum Buisman), het penning-kabinet (H. Enno van Gelder), het natuurkundig kabinet (J. Kistemaker) en de bibliotheek van de Teyler-stichting. Verder is er een volledig overzicht van alle prijsvragen door de twee genootschappen uitgeschreven sinds 1778 tot op de huidige dag. Het boek besluit met een beschrijving van het achttiende-eeuwse stichtingsgebouw (J. R. ter Molen) en van de bouwgeschiedenis van het 'Nieuwe Museum' (T. van Gestel en A. W. Reinink) dat in de jaren na 1878 aan de oudere gebouwen werd toegevoegd. Dit laatste artikel had mijns inziens wel iets korter gekund.

Er zijn wel een paar overlappingen tussen de verschillende artikelen maar dat is natuurlijk in een bundel als deze nooit geheel te vermijden. Wel is het jammer dat er vrij lange periodes zijn in de geschiedenis van de Teyler-stichting waarover in deze bundel niets of weinig gezegd wordt. Zo krijgt de lezer eigenlijk niets te horen over de twintigste eeuw. Maar dat zijn dan misschien ook wel de minder interessante perioden uit de geschiedenis van de stichting. De bundel is bijzonder fraai uitgegeven en rijk geïllustreerd. Blijkens de foto's is heel opvallend het contrast tussen de beschaafde discretie van de achttiende-eeuwse stichtings-gebouwen en de zelfgenoegzame, retorische bombast van het 'Nieuwe Museum' van 1878. Kortom, zowel qua inhoud als uitgave is deze Teyler-bundel een zeer geslaagd boek, de rijke traditie van de stichting waardig. Tenslotte, in de inleiding wijzen de huidige directeuren op de grote financiële moeilijkheden waar de stichting mee te kampen heeft. Het is te hopen dat deze bundel niet alleen de belangstelling voor het verleden maar ook die voor de toekomst van de stichting zal stimuleren. Zou de Teyler-stichting onverhoopt moeten worden opgeheven dan zou daarmee voor Nederland een unieke instelling verloren gaan.

F. R. Ankersmit

J. B. van Damme, *Geschiedenis van de Trappistenabdij te Westmalle, 1794-1956* (Antwerpen-Amsterdam: De Nederlandsche Boekhandel, 1978, 401 blz., f55,-, 800BF, ISBN 90 289 0415 8).

Na een beknopte schets van de politieke, economische en godsdienstige achtergronden op het einde van de achttiende eeuw hier te lande, bespreekt J. B. van Damme de figuur van de stichter Augustinus de Lestrage, novicenmeester van de abdij van La Trappe in Soligny, in het Franse Ornedepartement. De naasting van alle kerkelijke goederen door de staat (1789) en de ontbinding van de trappistengemeenschap door een decreet van de Assemblée Nationale (1790), deed de monniken uitwijken. Zij vonden een onderkomen in het leegstaande Karthuizerklooster Val-Sainte in het Zwitserse kanton Fribourg. Van hier zwermden ze uit naar Spanje, Piemonte en via onze streken trachtten drie monniken vanuit Amsterdam ook Canada te bereiken. Toen deze overtocht mislukte, keerden zij naar Brabant terug en logeerden bij Cornelis Franciscus Nelis, achttiende bisschop van Antwerpen, een vurig ijveraar voor de heroprichting van de onder Jozef II afgeschafte kloosters. Na tevergeefs gepoogd te hebben de verlaten gebouwen van de priorij Korsendonk ter beschikking te krijgen, werd op 5 juni 1974 de aankoop van het landgoed 'Nooit Rust' in de Antwerpse Kempen, gesloten. Een geschreven toelating vanwege het Oostenrijks bestuur voor de oprichting van een Trappistenklooster in Westmalle werd nooit verkregen. Een monde-